

UNELE ASPECTE PRIVIND REZERVA SUCCESORALĂ

Iuliana VÂRJAN*

Abstract: *Some remarks on the compulsory share. The compulsory share has always been a controversial aspect of inheritance law. It gives substance to what the heirs are entitled to receive from the decedant to the extent of a certain portion which ensures them an absolute legal right, of which they can not be deprived by will or gift. On the other hand, it represents the limit to the liberty of the deceased one to dispose of his own property. The implications of forced heirship are quite important and therefore the set of laws governing such a sensible domain must ensure a proper protection for both sides.*

The purpose of the present study is to approach the institution of the reserved portion in a comparative matter, in order to point out the evolution of the subject under the Civil Code of 1864 and the New Civil Code of 2011. The legislative evolution in this area has been sinuous and partially confusing.

As far as the Romanian inheritance law is concerned, we believe that maintaining the reserved portion under imperative legal provisions is desirable as it is crucial for a smooth legislative transition of the successions law.

Keywords: inheritance, compulsory share, competition between privileged heirs, abatement, surviving spouse, calculation, restitutions.

Cuvinte cheie: moștenire, rezervă, cotitate disponibilă, concursul între moștenitorii rezervatari, reducere, soț supraviețuitor, modalitate de calcul, restituiri.

I. Introducere

Rezerva succesorală este o instituție controversată datorită naturii sale de compromis: a adopta din punct de vedere legislativ o devoluțiune exclusiv legală ar echivala cu negarea nu doar a libertății testamentare, ci și a celei de a dispune prin acte cu titlu gratuit *inter vivos*, fiind în final, o restricție majoră asupra dreptului de proprietate. La polul opus, o devoluțiune exclusiv testamentară, guvernată de voința neîngrădită a dispunătorului, ar fi problematică nu doar atunci când aceasta ar lipsi, ci și atunci când îi neglijează (ne)intenționat pe cei față de care ar exista o obligație legală sau morală de confortare patrimonială.

Un sistem succesoral nu poate acorda exclusivitate niciuneia dintre cele două devoluțiuni, coexistența acestora fiind absolut necesară¹. Preferința legislativă pentru unul dintre cele două moduri de transmisiune a moștenirii nu face decât să încline balanța fie în favoarea succesibililor rezervatari, fie în favoarea libertății dispunătorului.

În dreptul român actual, Noul Cod Civil asigură un echilibru perfect, ca proporție, între rezerva succesorală și libertatea testamentară: jumătate din averea lui *de cuius* este sustrasă în mod imperativ voinței sale, în timp ce jumătatea cealaltă se află la libera sa dispoziție. Fiind pe poziții de egalitate, este greu de decelat o preferință legislativă.

Prin studiul de față ne propunem să facem câteva constatări în legătură cu instituția în discuție atât sub imperiul Codului Civil de la 1864 căruia i s-a alăturat Decretul-Lege 319/1944, cât și în ambianța textelor NCC. Rezerva succesorală nu este o chestiune pur teoretică, fapt pentru care am considerat că este oportun să analizăm și consecințele practice atrase de necesitatea asigurării efective a rezervei, consecințe concretizate în special prin modul de calcul și restituirile ocazionate de raport și reducere.

Fiind o instituție de compromis, în opinia noastră, pornim din start de la ideea că rezerva succesorală este o necesitate în domeniu. Oportunitatea sa va fi imaginea fidelă a modului în care legea o reglementează.

II. Noțiune

O definiție minimală, deja celebră², a rezervei succesorală ar fi: rezerva este succesiunea însăși, minus cotitatea disponibilă. O atare definiție era utilă sub imperiul Codului civil de la 1864, care stabilea³ doar întinderea cotității disponibile, rezerva fiind dedusă în mod indirect. Deși devoluțiunea succesorală predominantă la acea vreme era cea legală, textele de lege cuantificau exclusiv libertatea de a dispune prin acte cu titlu gratuit, deci limita devoluțiunii testamentare.

Noul Cod Civil acordă definiții legale celor două noțiuni, cotitate disponibilă, respectiv rezervă, aceasta din urmă consacrată anterior doar la nivel doctrinar.

Art. 1086 NCC dispune: "Rezerva succesorală este partea din bunurile moștenirii la care moștenitorii rezervatari au dreptul în virtutea legii, chiar împotriva voinței defunctului, manifestată prin liberalități ori dezmoșteniri."

Definirea cotității disponibile intervine, ca topologie a textelor, doar după stabilirea modalității de calcul a rezervei. Astfel, conform art. 1088 NCC: "Rezerva succesorală a fiecărui moștenitor rezervatar este de jumătate din cota succesorală

care, în absența liberalităților sau dezmoștenirilor, i s-ar fi convenit ca moștenitor legal". Abia apoi, în art. 1089 se menționează ce anume reprezintă cotitatea disponibilă: "partea din bunurile moștenirii care nu este rezervată prin lege și de care defunctul putea dispune în mod neîngrădit prin liberalități".

În opoziție cu reglementarea din Codul Civil de la 1864, NCC stabilește cotitatea disponibilă în funcție de rezervă, lucru firesc raportat la menținerea devoluțiunii legale ca regulă generală.

Ca repere legislative avem mai întâi calcularea rezervei ca fracție de 1/2 din cota legală, iar apoi deducerea cotității disponibile printr-o simplă operațiune de scădere a părții de moștenire sustrate voinței dispunătorului din întreaga succesiune.

"Întrucât soluția legală nu poate fi decât una singură – mai ales că în această materie drepturile moștenitorilor urmează să fie stabilite cu o precizie "matematică" (la propriu și la figurat)"⁴ – și mijloacele prin care se ajunge la această unică soluție legală trebuie să fie apte ca în concret să fundamenteze verificarea raționamentului: prin însumarea rezervei succesoriale cu cotitatea disponibilă va trebui să obținem nici mai mult, nici mai puțin decât însăși succesiunea lăsată de *de cuius*.

III. Istoric

Pentru a putea aprecia în mod adecvat stadiul calitativ al reglementării rezervei succesoriale contemporane este deopotrivă necesară și utilă o scurtă analiză a acesteia din perspectivă istorică.

Sistemul rezervei introdus prin Codul Napoléon a fost un hibrid între *legitima* din dreptul roman, preluată în vechiul drept francez în regiunile de drept scris, și *rezerva cutumiară*, întemeiată pe ideea coproprietății familiale. Rezerva este astfel consacrată legislativ ca parte a succesiunii, vizând toate bunurile lăsate de defunct, a fost acordată numai rudelor în linie dreaptă (ascendenți și descendenți), fiind limitată atât a donațiilor, cât și a legatelor excesive.

Codul Civil român de la 1864 a preluat sistemul eclectic napoleonian, cu deosebirea că⁵ ascendenții rezervatari erau doar cei privilegiați spre deosebire de modelul francez care acorda rezerva tuturor ascendenților. Fundamental deosebită va fi reglementarea ulterioară a situației succesoriale a soțului supraviețuitor, acel "intrus" care a reușit să se atașeze cercului familial. Codul Napoléon nu asigura un statut echitabil acestuia, fapt pentru care ambele sisteme, francez și român, și-au reevaluat poziția succesorală a soțului supraviețuitor. Consecințele vor viza întreg ansamblul rezervei ereditare, după cum vom observa pe parcursul prezentului studiu.

IV. Fundamente

În ce scop intervine legea în limitarea libertății testamentare individuale?

În antiteză cu preeminența succesiunii testamentare asupra celei *ab intestat* din perioada dreptului roman clasic⁶, în sistemul codului civil de la 1864, moștenirea legală avea, cel puțin la nivel teoretic, caracter de regulă generală⁷. Apreciem că prin art. 955 alin. (1): "patrimoniul defunctului se transmite prin moștenire legală, în măsura în care cel care lasă moștenirea nu a dispus altfel prin testament" nu s-a dorit neapărat să se stabilească o ierarhie, ci să se sublinieze faptul că devoluțiunea legală este una latentă, devenind activă în lipsa unei manifestări testamentare din partea *de cuius*-ului.

S-a arătat⁸ că devoluțiunea legală ar reprezenta "testamentul prezumat" al defunctului. Prin restricționarea libertății testamentare, voința prezumată devine chiar mai puternică⁹ decât cea exprimată, atunci când există donații și/sau un testament propriu-zis care îi lezează în drepturi pe cei favorizați de lege.

Domeniul succesoral este indisolubil legat de cel familial. Așa se explică indisponibilizarea unei părți din patrimoniul succesoral în favoarea unui număr restrâns de rude ale defunctului, față de care acesta are o îndatorire morală care continuă și după moartea sa. Legătura de sânge constituie suportul acestei obligații față de cei de la care defunctul a primit viață (ascendenții privilegiați) și față de cei cărora *le-a dat* viață (descendenților). Colateralii defunctului nu sunt avuți în vedere de "voința prezumată" a acestuia, cu atât mai puțin soțul supraviețuitor, cel puțin într-o primă fază. Într-o opinie¹⁰, s-a arătat că sub imperiul Codului civil de la 1864, neacordarea rezervei și colateralilor privilegiați ar fi fost o anomalie legislativă, mai ales în baza argumentului textual reprezentat de art. 673 care acorda o cotă legală de 3/4 colateralilor (indiferent de numărul lor), în concurs cu un părinte, care primea celălalt sfert. Cota legală a colateralilor privilegiați era mult superioară celei a ascendenților privilegiați, însă doar aceștia din urmă se bucurau de rezervă. Forma din 2008 a proiectului Noului Cod civil îi includea pe colateralii privilegiați în categoria rezervatarilor, însă ideea a fost respinsă ulterior în 2009 de Comisia Juridică a Camerei Deputaților.¹¹

Așadar, un fundament incipient al rezervei succesorale ar fi *rudenia de sânge* ca justificare a obligației de întreținere postume; Codul civil din Québec a consacrat expres "supraviețuirea obligației alimentare" în art. 684-695 combinând modelul *common law* cu mijloace de protecție specifice rezervei continentale¹². Aceasta nu este datorată decât în limita necesităților creditorului, și nu ca echivalent al unei cote-părți din succesiune. Sistemul este unul ingenios, reușind să valorifice efectiv principiul libertății testamentare și totodată să îl limiteze strict în cazul în care există o nevoie din partea celor față de care dispunătorul avea o obligație alimentară.

Soțul supraviețuitor nu se încadra în aceste tipare, fapt pentru care ulterior constatăm o tot mai accentuată preocupare de îmbunătățire a situației sale succesoriale, mișcare fundamentată pe *afecțiunea prezumată* a defunctului față de partenerul său de viață și totodată pe *regimul matrimonial al comunității de bunuri* (imperativ¹³ sau cel puțin de drept comun¹⁴).

V. Caractere

Anumite caractere ale rezervei succesoriale merită amintite deoarece pot fi revelatoare în ceea ce privește concepția tradițională asupra instituției, situația actuală a acesteia, precum și utilitatea unei opțiuni legislative concretizată în modalitățile specifice de protecție (reducțiune și raport) și regimul restituirilor subsecvente, ce urmează a fi analizate în capitolul aferent reglementării din NCC. Vom trece în revistă următoarele:

Parte a moștenirii

După cum am arătat, rezerva adoptată prin Codul Napoléon a preluat calitatea de *pars hereditatis*, astfel că moștenitorii vor avea dreptul la însăși o parte din bunurile incluse în succesiune, nu doar la echivalentul lor pecuniar¹⁵. Drept urmare, rezerva se va determina ținând cont doar de succesibili care vin efectiv la moștenire, nu și de renunțatori. Calitatea de parte a moștenirii este atribuită în plină proprietate prin forța legii celor îndreptățiți să o primească, regulile aplicabile fiind cele ale devoluțiunii legale¹⁶.

Caracter colectiv?

Sub reglementarea Codului Civil de la 1864 caracterul colectiv și modul de atribuire global al rezervei erau unanim acceptate în doctrină¹⁷. Introducerea soțului supraviețuitor prin Legea 319/ 1944 în categoria rezervatarilor nu putea să nu influențeze modalitatea de calcul a rezervei, cu atât mai mult cu cât prin acest act normativ atașat sistemului succesoral existent în cod s-a compromis unitatea normativă a instituției. Din această cauză s-a arătat că rezerva soțului supraviețuitor, ar avea caracter individual, de unde și avalanșa de sisteme de calcul propuse.

NCC îl include expres pe soțul supraviețuitor în categoria moștenitorilor rezervatari, restabilind unitatea sistemului cotelor de rezervă, cel puțin sub aspect textual. După cum s-a remarcat în doctrina aferentă noului cod, este vorba despre o simplificare care a dus la eliminarea rezervelor colective, conferindu-le caracter

individual¹⁸, într-o manieră unitară și consecventă. Rămâne de văzut modalitatea concretă de atribuire a rezervei, fapt pe care îl vom analiza spre sfârșitul acestui studiu.

Rezerva se datorează, în principiu, în natură

Acest principiu este o consecință imediată a faptului că rezerva reprezintă o parte din succesiune; pe această bază, și reducăiunea, ca sancăiune specifică, se va face în principiu în natură, după cum dispune expres NCC în art. 1097 alin (2). Acesta este doar principiu, necaracterizat însă de imperativitate. Astfel, moștenitorul rezervatar o poate pretinde sub forma unui echivalent bănesc; de asemenea, testatorul poate desemna anumite bunuri care să compună partea rezervată sau poate delega această facultate moștenitorilor. Dreptul francez a reglementat aceste aspecte în favoarea rezervei și reducăiunii în echivalent, consacránd principiu valorismului¹⁹. Soluăiile vor putea fi aplicate prin analogie și în dreptul nostru atunci când se derogă de la atribuirea în natură, implicaăiile semnificative vizând regimul obligaăiei de restituire aferente raportului și reducăiunii.

VI. Codul Civil 1864

Codul civil de la 1864 nu menăionea explicit instituăia rezervei succesoriale, aceasta fiind dedusă logic din interpretarea dispoziăiilor articolelor 841-846 " Despre partea disponibilă a lucrurilor și despre reducăiune". Textele de lege au implementat sistemul Codului Napoléon, stabilind cotitatea disponibilă în funcăie calitatea (descendenăi sau ascendenăi) și numărul rezervatarilor.

1) Rezerva descendenăilor

Rezerva descendenăilor nu pune probleme deosebite, cel puțin nu la nivel teoretic.

Discuăiile doctrinare au vizat ipotezele calculului rezervei acestora în situaăia în care unii dintre ei sunt renunăători, nedemni sau precedaăi.

Preluarea modelului napoleonian a presupus inevitabil și luarea în considerare a unor opinii sau divergenăe existente în dreptul francez. Astfel, Curtea de Casaăie franceză a arătat²⁰ că rezerva se va stabili pe baza situaăiei familiale la momentul deschiderii succesiunii, fără a se ține cont de comportamentul ulterior al celor chemaăi în rang util pentru a moșteni.

Drept consecință, numărul nedemnilor sau al renunțătorilor nu era relevant, dându-se expresie caracterului colectiv și familial al rezervei, în funcție de numărul de copii "lăsați"²¹ de către *decurjus*. Pentru situația în care numărul descendenților care veneau efectiv la moștenire nu era mai mic de trei, cotitatea disponibilă fiind fixă, existența rezervatarilor renunțători sau nedemni pe lângă alți trei descendenți acceptanți nu prezenta importanță practică. Mai mult se prezuma că rezervatarul renunțător a dorit să asigure permanența rezervei globale, colective în cadrul familiei, și nu în favoarea terțului gratificat de către dispunător. Prezumția nu putea fi extinsă însă pentru nedemnul rezervatar.

Raționamentul nu a fost reținut deoarece pornea de la o situație particulară (cea în care existau mai mult de trei descendenți rezervatari dintre care unii renunțători sau nedemni, iar rezerva urma să se atribuie către cel puțin trei descendenți care aveau vocație utilă și concretă), situație pe care a ridicat-o la grad de principiu. Principalul viciu al argumentării este faptul că în această situație particulară cotitatea disponibilă era invariabil de 1/4 din moștenire, astfel încât oricum nu interesa comportamentul ulterior al rezervatarilor.

Deși jurisprudența a ezitat să se reorienteze, doctrina a subliniat faptul că nu se poate concepe ca rezerva descendenților să existe în lipsa a cel puțin unuia dintre ei care să vină efectiv la moștenire. Mai mult, dacă renunțarea la moștenire a tuturor rezervatarilor suprimă rezerva, nu se poate accepta faptul că renunțarea doar a unora dintre ei să nu o diminueze.

În dreptul nostru, practica și doctrina²² au adoptat în marea majoritate modalitatea de calcul a rezervei doar în funcție de rezervatarii care vin efectiv la moștenire, cu atât mai mult cu cât renunțătorul și nedemnul au situația de "străini de moștenire" cu caracter retroactiv de la data deschiderii acesteia (art. 696, respectiv art. 655, 657).

2) Rezerva ascendenților privilegiați

Ascendenții privilegiați alcătuiesc împreună cu colateralii privilegiați (frați, surori și descendenții lor până la gradul al IV-lea inclusiv) clasa a II-a de moștenitori legali, singura clasă mixtă. Ei vor dobândi vocație concretă la moștenire doar în situațiile în care nu există succesibili din clasa I (a descendenților) sau când aceștia nu pot (sunt nedemni) sau nu doresc (sunt renunțători) să moștenească. Legea recunoște dreptul la rezervă succesorală doar părinților (mama și tatăl defunctului din căsătorie, din afara căsătoriei sau din adopție)²³, colateralii privilegiați putând fi exheredați parțial sau chiar total.

Art. 843²⁴ din Codul Civil de la 1864 prevedea întinderea cotităţii disponibile în prezenţa ascendenţilor privilegiaţi: "Liberalităţile, prin acte între vii sau testament, nu pot trece peste jumătatea bunurilor, dacă în lipsă de descendenţi, defunctul lasă tată şi mamă sau peste trei sferturi, dacă lasă numai pe unul din părinţi". Reserva părinţilor era astfel stabilită la 1/2, când veneau la moştenire ambii (fiecare culegând 1/4) respectiv 1/4, când era vorba despre unul singur.

Anterior modificării textului prin legea 134/1947, forma iniţială a art. 843 acorda ascendenţilor privilegiaţi o rezervă de 1/2 indiferent de numărul lor, fapt ce a generat o evidentă neconcordanţă raportat la situaţia în care un ascendent privilegiat venea la moştenire în concurs cu un colateral privilegiat. Întrucât acesta din urmă beneficia de o cotă legală de 3/4, părintele primea restul de 1/4 cu titlu de moştenire legală, caz în care este lesne de observat că rezerva era mult mai mare decât cota legală. Prin legea 134 din 1947, s-a urmărit să se asigure că rezerva, parte din moştenire, este mai mică sau cel mult egală cu cota legală²⁵.

După modificarea din 1947, s-a înlăturat o primă neconcordanţă, astfel că textul art. 843 a ajuns la forma sus-menţionată.

O a doua neconcordanţă a apărut însă chiar înainte de această modificare legislativă, prin introducerea soţului supravieţuitor ca moştenitor rezervatar, care concurează cu oricare din cele 4 clase de succesibili, prin intermediul Legii 319 din 10 iunie 1944. Reserva părinţilor (tatăl şi mama) atunci când vin împreună la moştenire este conform art. 843 de 1/2, în timp ce cota lor legală atunci când concurează cu soţul supravieţuitor şi cu colateralii privilegiaţi este de 1/3 conform art. 1 lit. b) din legea 319/1944 coroborat cu art. 671 din Codul civil de la 1864. Din nou, rezerva părinţilor este mai mică decât partea de moştenire legală²⁶. De observat este faptul că această inadverenţă exista încă din 1944 şi nu a fost luată în considerare prin reforma din 1947.

Până a stabili factorul de referinţă pentru atribuirea rezervei soţului supravieţuitor, era mai întâi necesar un sistem unic de stabilire a părţii pe care o reprezintă rezerva din cota de moştenire legală. Profesorul Francisc Deak a propus încă din 1989 ca *de lege ferenda* sistemul calculării rezervei să se facă prin raportare la cota legală, respectiv 1/2 din această cotă²⁷, propunere asumată explicit de legiuitor prin art. 1088 din NCC²⁸. De altfel, acesta era şi sistemul promovat de art. 2 al Legii 319/1944²⁹ pentru determinarea rezervei soţului supravieţuitor. Introducerea noului rezervatar în ecuaţie, deşi a generat numeroase controverse, a constituit totodată şi un reper de necontestat pentru reformarea sistemului succesoral român.

3) Rezerva soțului supraviețuitor

Evoluția în plan succesoral a drepturilor recunoscute soțului supraviețuitor este cât se poate de spectaculoasă: de la moștenitor neregulat cu vocație concretă doar în lipsa rudelor de sânge până la gradul al XII-lea inclusiv (sub imperiul Codului civil de la 1864) la moștenitor rezervatar, cu drept de moștenire legală în plină proprietate, drept de abitație și un drept special de moștenire atunci când vine în concurs cu alte clase decât cea descendenților (prin Legea 319 din 10 iunie 1944, ale cărei prevederi sunt în esență reluate de dispozițiile art. 970-974 NCC, punându-se capăt traiectoriei ascendente a evoluției soțului supraviețuitor în materia succesiunilor³⁰).

"Catapultarea soțului supraviețuitor în prim planul unei devoluțiuni succesoriale legale bazate vocațional pe legătura de sânge"³¹ a fost posibilă și necesară în contextul în care noțiunea de familie s-a restrâns considerabil din punct de vedere succesoral, rudenia de sânge nemaifiind unicul fundament al acesteia. De la succesiunea liniară s-a trecut la succesiunea-menaj³². Noțiunea de afecțiune prezumată a defunctului față de partenerul său de viață justifică noul statut al soțului succesibil, nefiind de neglijat nici contribuția supraviețuitorului la patrimoniul conjugal. Deși regimul matrimonial și cel succesoral îndeplinesc funcții diferite, tehnica matrimonială legală va influența inevitabil vocația la moștenire a soțului supraviețuitor.³³

Legea impozitului progresiv pe succesiuni din 28 iulie 1921 a pregătit terenul prin faptul că a restrâns până la gradul IV inclusiv vocația rudelor în linie colaterală. În acest nou context, Legea 319/1944 ameliorează semnificativ regimul succesoral al soțului supraviețuitor. Astfel, conform art. 1 acesta are o cotă de moștenire legală în concurs cu oricare dintre clasele de moștenitori după cum urmează: a) **1/4** în concurs cu clasa descendenților; b) **1/3** în concurs cu clasa a II-a, mixtă, când vin la moștenire atât ascendenții, cât și colateralii privilegiați; c) **1/2** când concurează fie cu ascendenții privilegiați, fie cu colateralii privilegiați; d) **3/4** în concurs cu ascendenții sau colateralii ordinari; e) **toată** moștenirea, în lipsa rudelor în grad succesibil.

Art. 2³⁴ stabilește, indirect, rezerva succesorală a soțului supraviețuitor prin raportare la cota sa legală, și anume 1/2 din aceasta. S-a afirmat că redactarea "nu este cea mai fericită" deoarece stabilește rezerva în mod indirect³⁵. Dimpotrivă, considerăm că formularea textuală este pertinentă și prudentă tocmai pe considerentul că nu există nici o referire expresă cu privire la rezerva descendenților și a ascendenților privilegiați în cuprinsul Codului de la 1864, astfel încât "breșa" creată prin noua reglementare să nu fie atât de frapantă.

Din caracterul adițional al Legii 319/1944 s-a ajuns la opinia conform căreia rezerva soțului supraviețuitor este *individuală*³⁶, chiar dacă vine în concurs cu alți moștenitori rezervatari, a căror rezervă colectivă se calculează în mod global prin raportare la același factor de referință: întreaga masă succesorală. O altă particularitate este, în această opinie, aceea că rezerva soțului supraviețuitor nu este o fracțiune raportată direct asupra moștenirii, ci o cotă fixă dintr-o cotă variabilă (1/2 din cota legală), aceasta din urmă fiind cea care se stabilește în funcție de întreaga succesiune.

S-a avansat și o opinie contrară³⁷ conform căreia nu se justifică individualizarea rezervei soțului supraviețuitor, ci dimpotrivă aceasta trebuie integrată în sistemul colectiv de calculare a rezervei pentru ca apoi suma obținută să fie atribuită rezervatarilor conform cotelor de moștenire legală, soțul supraviețuitor fiind asimilat deplin în sistem. În lipsa unui text expres care să reglementeze aceste aspecte și datorită (cvasi-)imposibilității de a ști care a fost de fapt viziunea legislativă cu privire la consecințele introducerii unui nou pion "pe masa succesorală" au apărut diferitele sisteme de calcul propuse în doctrină.

I. Astfel, într-o primă fază s-a arătat că "nu există nici un motiv care să ne facă să credem că legiuitorul, acordând soțului supraviețuitor o rezervă, a înțeles prin aceasta să micșoreze drepturile rezervatarilor de drept comun"³⁹. Consecința imediată a acestei opinii a fost propunerea de imputare a rezervei partenerului conjugal rămas în viață ***exclusiv asupra cotității disponibile (variante M. Eliescu)***, neatingându-se astfel rezerva părinților sau a descendenților. De altfel, s-a arătat că și Legea asupra impozitului progresiv pe succesiuni din 28 iulie 1921 a preconizat această modalitate de calcul.⁴⁰ Cei "prejudiciați" de către acordarea rezervei soțului supraviețuitor nu erau ceilalți rezervatari, ci persoanele gratificate prin liberalități de către defunct. Urmarea implicită a acestui sistem a fost restrângerea libertății testamentare, fapt ce pune din nou în discuție chestiunea de a decela intenția legiuitorului de la 1944: cum s-a dorit să opereze corelarea între apariția unui nou rezervatar în sistem cu principiul libertății testamentare, ca expresie a plenitudinii de atribute conferite de dreptul de proprietate?

II. Ulterior, în baza argumentului de text furnizat de art. 1 din legea 319/1944: "soțul supraviețuitor moștenește din avere celui alt soț" s-a mers pe varianta imputării rezervei acestuia asupra întregii succesiuni cu argumentul că "rezerva trebuie raportată întotdeauna la dreptul succesoral față de care este accesorie și indisolubil legată".⁴¹ Ea nu va fi dedusă nici exclusiv din cotitatea disponibilă, nici exclusiv din rezerva celorlalți.

Totodată, din moment ce în ceea ce privește moștenirea legală, se admite în unanimitate în doctrină și în jurisprudență⁴² că partea soțului supraviețuitor se impută asupra masei succesoriale, micșorând părțile legale ale celorlalți moștenitori, pentru identitate de rațiune trebuie admis ca și rezerva soțului supraviețuitor să se impute tot asupra masei succesoriale în întregul ei, micșorând concomitent rezerva celorlalți rezervatari și coticitatea disponibilă.⁴³

De aici, au fost propuse alte două metode de calcul: mai întâi, cea avansată de prof. **Fr. Deak** conform căreia mai întâi se va proceda la imputarea rezervei soțului supraviețuitor asupra întregii moșteniri, partea de rezervă a celorlalți urmând a fi calculată asupra restului rămas după atribuirea rezervei supraviețuitorului. Principala critică⁴⁴ a acestui sistem viza faptul că pentru rudele de sânge rezervatari ale defunctului, masa de calcul este deja una micșorată, fiind inacceptabil ca soțul supraviețuitor să fie avantajat în defavoarea celorlalți rezervatari.

A doua variantă este cea propusă de prof. **D. Chiriță**, care nu s-a bucurat de o receptare favorabilă deoarece nega consecințele caracterul individual al rezervei soțului supraviețuitor: soluția era, pe cât de simplă, pe atât de inovatoare și nepărtinitoare, în sensul favorizării noului rezervatar: rezerva soțului supraviețuitor se va însuma cu celelalte cote de rezervă ale descendenților sau ascendenților privilegiați, după caz, și vor fi deduse *toate prin raportare la același reper: întreaga masă succesorală*. Această ultimă variantă a încercat să înglobeze Legea 319/1944 în cadrul devoluțiunii legale și testamentare existente deja de la 1864.

Lipsa unui sistem legal unitar a permis apariția variațiilor pe aceeași temă a sistemului de calcul și atribuire a rezervei.

Cea mai discutată speță este cea în care la succesiunea defunctului vin cei doi părinți, soțul supraviețuitor și o soră a sa, instituită legatară universală. Oricare ar fi sistemul de calcul adoptat, acesta va fi viciat prin faptul că părinții în calitate de rezervatari vor culege cu titlu de rezervă (1/2) o parte mai semnificativ mare decât cota lor legală atunci când la moștenire vin împreună cu colateralii privilegiați (1/3).

Corelarea textelor de lege din Codul civil (art. 843) cu art. 1 lit. b din Legea 319/1944 este imposibil de realizat din acest punct de vedere, fapt pentru care soluția propusă de prof. Francisc Deak de a imputa rezerva ascendenților asupra restului rămas după defalcarea rezervei soțului supraviețuitor din întreg, diminuează factorul de referință (reprezentat de rest) din moment ce textele de lege, deși nu sunt compatibile și produc inadverențe, nu sunt flexibile. În acest sistem, soțul va primi 1/6 cu titlu de rezervă (jumătate din cota legală de 1/3 pentru concursul atât cu ascendenții privilegiați, cât și cu colateralii privilegiați), părinții 1/2 din rest (din 5/6), deci 5/12 împreună, iar coticitatea disponibilă de 5/12

va reveni legatarii universale, "sora primind, grație testamentului, ceva mai mult decât cota sa legală (1/3) și nu mai puțin decât cei doi părinți."⁴⁵

Un prim amendament făcut de prof. D. Chirică la acest sistem a fost acela că de fapt nu ne aflăm în ipoteza de la art. 1 lit. b) , ci în cea prevăzută de lit. c) a aceluși articol din legea 319/1944, deoarece *în mod efectiv* soțul supraviețuitor concurează doar cu ascendenții privilegiați, nu și cu colateralii privilegiați, astfel că rezerva acestuia va fi jumătate din cota legală de 1/2, deci 1/4, și NU 1/6. Astfel, soțul va primi 1/4 din întreg, părinții 1/2 tot din întreg (al doilea amendament), iar restul de 1/4 de către legatarul universală, chiar dacă optând pentru moștenirea legală ar fi obținut o cotă de 1/3, mai mare.

Mai recent, s-a propus un alt sistem⁴⁶: soțul să primească rezerva de 1/6, părinții cea de 1/2, iar restul de 1/3, să revină legatarii (a cărei opțiune pentru moștenirea legală sau cea testamentară nu interesează din punct de vedere a cotei primite). Testamentul în acest caz nu mai are însă menirea a de a o favoriza pe sora defunctului, ci pe părinții acestuia, care sunt obligați "în mod profitabil" să accepte rezerva, după cum am menționat mai mare decât cota legală.

Avem unele rețineri în a accepta acest sistem deoarece face abstracție în mod vădit de opțiunea surorii defunctului între calitatea sa de moștenitor legal sau testamentar, consecințele neputând fi neglijate. Cota soțului supraviețuitor în concurs cu clasa a II-a diferă tocmai în funcție de cei cu care concurează efectiv, deci nu putem să punem problema fără a ține cont de participarea concretă a colateralilor privilegiați.

Clasa a II-a de moștenitori este problematică din perspectiva faptului că este o clasă mixtă, în cadrul căreia doar părinții sunt rezervatari. Instituirea unui colateral privilegiat ca legatar universal este fundamental diferită de gratificarea unui rezervatar în acest sens. În acest din urmă caz, rezervatarul are beneficiul posibilității cumulului rezervei cu cotitatea disponibilă atribuită în baza voinței exprimate a defunctului. Un moștenitor legal nerezervatar, precum colateralii privilegiați nu au acest drept de opțiune. În speța prezentată mai sus, gratificarea colateralului privilegiat cu un legat universal echivalează cu exheredarea acestuia de la moștenirea legală, și totodată investirea sa cu vocație succesorală testamentară. Deși există o aparență de "sanțiune", datorită exheredării indirecte și a imposibilității cumulului, considerăm că sistemul de calcul adoptat ar trebui să asigure realizarea intenției dispunătorului: favorizarea colateralului peste partea sa de moștenire legală, din punct de vedere valoric.

Într-adevăr, nimic nu o împiedică pe legatară să accepte în calitate de moștenitor legal⁴⁷, mai ales că nu există nici principiu, nici text de lege care să asigure o parte mai mare unui gratificat nerezervatar decât cota sa legală.⁴⁸ S-a

propus *de lege ferenda* ca legatarul să nu poată primi pe calea succesiunii testamentare mai puțin decât ar moșteni pe calea moștenirii legale.⁴⁹ Noul Cod civil nu a mers pe această variantă, ci enunță în art. 1102 alin. (2)⁵⁰ cele constatate în opinia susmenționată⁵¹: libertatea opțiunii în privința celor două modalități de a succede, de unde posibilitatea de a opta doar pentru calitatea de legatar în scopul obținerii unui emolument superior.

Teza a II-a a acestui alin. (2) prezintă o situație particulară: "Dacă, deși nu a fost încălcată rezerva, din testament rezultă că defunctul a dorit să diminueze cota ce i s-ar fi convenit legatarului ca moștenitor legal, acesta din urmă poate opta doar ca legatar." Formularea textului este ușor ambiguă, la o primă citire creând impresia că rezervatarul legatar nu mai are un drept de opțiune succesorală pentru ambele vocații. În realitate, putem distinge o dublă perspectivă, cu finalitate unică.

Într-o primă abordare, în situația în care a fost diminuată cota legală fără a fi încălcată rezerva, legatarul rezervatar ar putea să cumuleze emolumentul legatului cu cel al rezervei, chiar și dacă ar fi afectată prin însăși această liberalitate, nefiind ținut să invoce reducățiunea liberalității excesive, cu atât mai mult întrucât este o liberalitate de care el va beneficia. Nu vedem de ce ar trebui să opteze *doar* în calitate de legatar când poate obține mai mult, posibilitate acordată chiar în alineatul precedent al aceluiași articol: "Moștenitorul care, în baza legii sau a testamentului, cumulează mai multe vocații la moștenire are, pentru fiecare dintre ele, un drept de opțiune distinct" (art. 1102 alin. (1) NCC). În acest caz, liberalitatea nu trebuie să se încadreze în cotitatea disponibilă, ci în cuantumumul cumulat al cotității cu partea de rezervă a gratificatului⁵², singura limită fiind rezerva celorlalți moștenitori.

Dintr-o a doua perspectivă, constatăm că în situația în care rezervatarul gratificat optează doar pentru calitatea de legatar, el renunță implicit la partea sa de rezervă, limita întinderii unui eventual legat universal fiind rezervele celor alături de care moștenește. Partea de rezervă a gratificatului este înglobată în emolumentul cules ca moștenitor testamentar. Drept urmare, indiferent din ce unghi am privi, exercitarea opțiunii succesoriale fie în ambele calități, fie doar în cea de legatar, asigură gratificatului rezervatar același beneficiu patrimonial.

Revenind la subiectul drepturilor partenerului conjugal, NCC a absorbit practic prevederile Legii 319/1944; mai mult, "l-a catapultat"⁵³ la propriu în prim plan pe soțul supraviețuitor, situându-l efectiv în fața tuturor celorlalte clase de moștenitori. Nu credem că se mai poate vorbi despre caracterul individual al rezervei acestuia raportat la rezerva colectivă a celorlalți, întrucât toate rezervele, în ambianța textelor noii reglementări, au dobândit caracter individual. Următoarea

afirmație surprinde esența modului de abordare legislativă unitară a instituției rezervei: "înglobarea nu duce în acest caz la... globalizare"⁵⁴.

Credem că este important de menționat faptul că nici NCC nu stabilește ferm și explicit care este optica legiuitorului în ceea ce privește tratamentul succesoral al soțului supraviețuitor. Privind în retrospectivă, impactul Legii 319/1944 este de necontestat, însă nu putem să nu remarcăm reținerea legislativă ca dominantă a tuturor proiectelor de reformă succesorală. Într-adevăr s-a îmbunătățit considerabil situația drepturilor asupra moștenirii, însă legea da dovadă totodată și de puțin imobilism prin faptul că lasă impresia că nu a reevaluat și transformarea rolului partenerului conjugal din punct de vedere social. Soțul supraviețuitor nu mai joacă același rol ca la 1944, cu atât mai puțin ca la 1864.

După cum am menționat mai sus, NCC pune capăt evoluției legislative constante a soțului supraviețuitor, prin faptul că se mărginește a prelua stadiul legislativ de la 1944. Iar oare reforma din 1944 nu a avut ca scop tocmai favorizarea soțului supraviețuitor, chiar cu riscul diminuării drepturilor rudelor de sânge? Însăși cota legală progresivă acordată prin lege în funcție de concursul cu fiecare clasă denotă slăbirea cogațiunii ca fundament al moștenirii în favoarea "afecțiunii prezumate" pentru partenerul de viață, mai ales dacă mergem pe principiul că legea în materie de succesiuni reprezintă "testamentul prezumat al defunctului".

Legătura de descendență directă, deși este reprezentată grafic în mod liniar, din punct de vedere al rezervei reprezintă un cerc închis pe care am putea să îl lipsim de suport legislativ (deoarece fiecare descendent are posibilitatea teoretică de a deveni ulterior ascendent privilegiat, deci o dublă ocazie de a moșteni în calitate de rezervatar) : negând dreptul la rezervă al ascendenților privilegiați, pe fondul tendinței de restrângere a cercului familial intim legat de defunct⁵⁵ și totodată lipsindu-i și pe descendenți de rezervă atunci când concurează cu soțul supraviețuitor în condițiile în care, într-o cronologie firească a deceselor, aceștia vor primi ulterior partea moștenită de părintele decedat ulterior din succesiunea părintelui predecedat. Desigur, cotele legale se păstrează, însă obligațivitatea rezervei s-ar putea adresa doar soțului supraviețuitor. De asemenea, soluția adoptată de Codul Civil Québec ar putea fi luată în considerare, având avantajul că asigură prin lege o creanță față de moștenire doar acelor care au în mod efectiv nevoie. Libertatea testamentară ar deveni una efectivă, defunctul fiind liber să îi gratifice chiar pe cei care ar fi fost îndreptățiți la rezervă, neîngrădit de complicațiile generate de raport și reducere. În lipsa unei manifestări exprese de ultimă voință sau în prezența uneia dovedit viciate, va fi activată în plan subsidiar, "voința prezumată" așa cum însăși textele de lege o pretind.⁵⁶

Deși tendința actuală este aceea de a nega necesitatea unei rezerve succesoriale, pe fondul asigurării libertății de a dispune de bunuri cu titlu gratuit, rolul inițial al instituției, acela de a susține coeziunea grupului familial, nu a căzut în desuetudine. De aceea ne raliem opiniei conform căreia, atât timp cât rezerva este menținută în limite rezonabile, aceasta merită conservată.⁵⁷

VII. Noul Cod Civil

1. Moștenitorii rezervatari

Categoria moștenitorilor rezervatari rămâne neschimbată în NCC în raport cu momentul 10 iunie 1944, art. 1087 dispunând: "Sunt moștenitori rezervatari soțul supraviețuitor, descendenții și ascendenții privilegiați ai defunctului". O particularitate ce trebuie menționată este aceea prevăzută în art. 975 alin. (3), text care vizează cota legală a descendenților în concurs cu soțul supraviețuitor: "În concurs cu soțul supraviețuitor, descendenții defunctului, *indiferent de numărul lor*, culeg împreună trei sferturi din moștenire." Cota legală a soțului supraviețuitor în concurs cu descendenții era aceeași sub imperiul Legii 319/1944, însă rezerva descendenților era diferită în funcție de numărul lor, dedusă indirect prin stabilirea unei cote disponibile variabile în funcție de numărul de copii "lăsați" de către defunct. Conform noii reglementări, în ipoteza în care soțul supraviețuitor moștenește în concurs cu clasa I, rezerva descendenților ca jumătate din cota fixă de trei sferturi (deci $3/8$) cumulată cu rezerva celui dintâi ($1/8$) delimitează o cotă disponibilă de jumătate din moștenire întotdeauna. Așadar, libertatea de a dispune prin liberalități este echivalentă unei jumătăți din patrimoniul reconstituit fictiv, consecință directă a sistemului unitar introdus în art. 1088 NCC pentru determinarea rezervei, după cum vom observa în continuare.

Considerăm că este oportun să (mai) facem câteva observații în legătură cu evoluția în plan succesoral a statutului soțului supraviețuitor. Dacă sub imperiul Codului Civil de la 1864 drepturile sale erau nesemnificative, situația s-a schimbat radical prin Legea 319/1944. Noua optică a legiuitorului de la acea vreme a creat dificultăți majore în ceea ce privește intergrarea coerentă a noului rezervatar în sistemul succesoral existent. Propunerile avansate de doctrină au urmărit să asigure un echilibru între confortarea patrimonială a rezervatarilor și libertatea lui *de cuius* de a dispune *inter vivos* și *mortis causa*.

Intenția legiuitorului de la 1944 a fost decelată însă prin sistemul propus de M. Eliescu, după cum reiese dintr-un raport al Ministrului Justiției de la acea

vreme, Ion C. Marinescu⁵⁸: "Pentru că drepturile soțului supraviețuitor să fie garantate, am prevăzut un drept de rezervă de jumătate din ele în favoarea lui, lăsând celuilalt soț dreptul de a dispune prin liberalități și de a repara astfel eventuale nedreptăți. Dispozițiunile art. 841 și următorii din codul civil, rămân în vigoare în ceea ce privește drepturile rezervatarilor, însă cotitatea disponibilă a averii de care poate dispune soțul, se găsește modificată în sensul că ea se reduce cu partea de rezervă recunoscută soțului supraviețuitor (s. ns.)". Așadar, rezerva soțului supraviețuitor era menită să micșoreze cotitatea disponibilă, sacrificată în schimbul drepturilor succesoriale ale celorlalți rezervatari. Așa cum reiese din stadiul legislativ de la 1944, libertatea de dispoziție se afla în plan secundar. Astfel, în prezența a cel puțin 3 descendenți a căror rezervă însuma 3/4 din moștenire, cotitatea disponibilă micșorată cu rezerva soțului supraviețuitor se limita la 1/8. Argumentarea acestei tehnici succesoriale vine în concluzia raportului menționat: "Reglementând astfel dreptul succesoral al soțului supraviețuitor și înlăturând nedreptățile corectate și la alte popoare, am făcut un act de mare dreptate și am consolidat familia, care rămâne instituția de bază a societății și a vieții noastre sociale și economice, mai ales la țară, unde trăiește marea și curata rezervă de totdeauna a neamului".

NCC acordă incontestabil o mai mare libertate de dispoziție prin acte cu titlu gratuit, libertate echivalentă unei jumătăți din bunurile succesoriale. Fără a pune în discuție suficiența întinderii cotității disponibile în NCC, remarcăm răsturnarea opțiunii legislative în direcția extinderii libertății testamentare.

Cu privire la condiția cerută de lege (art. 970 NCC) pentru ca soțul supraviețuitor să poată moșteni, aceea ca la data deschiderii moștenirii să nu existe o hotărâre de divorț definitivă, NCC introduce în materie de divorț din culpa exclusivă a celuilalt soț o soluție cel puțin interesantă (art. 380): dacă soțul reclamant decedează în cursul procesului, acțiunea va putea fi continuată de moștenitorii acestuia, instanța putând să admită acțiunea în cazul în care constată culpa exclusivă a soțului pârât, aflat în viață. Drept consecință, data desfacerii căsătoriei va fi socotită ca fiind cea a decesului soțului reclamant, soțul pârât nemaivând vocație succesorală de soț supraviețuitor.⁵⁹

2. Modalitate de calcul

După cum am menționat, raportul dintre rezervă și cotitate disponibilă a fost reevaluat prin textele NCC. Astfel, partea rezervată este întotdeauna jumătate din cota succesorală, care în absența liberalităților și dezmoștenirilor, s-ar fi cuvenit unui moștenitor legal. Din moment ce cotele legale sunt astfel repartizate încât să supună

devoluțiunii succesore întreg patrimoniul defunctului, rezerva "indisponibilizează" întotdeauna jumătate din acesta (indiferent de felul și numărul rezervatarilor), cealaltă jumătate fiind la libera dispoziție a dispunătorului. Chiar și în situația în care soțul supraviețuitor concurează cu ascendenții privilegiați și cu un colateral instituit legatar universal, apreciem că soțul supraviețuitor va avea o rezervă de jumătate din cota succesorală prevăzută în art. 972 alin. (1) lit. c) (deci 1/4), rezerva ascendenților este cea prevăzută de art. 977 alin. (2) (tot 1/4), restul de jumătate reprezentând cotitatea disponibilă pe care colateralul legatar o poate primi. Trebuie ținut cont de opțiunea efectivă a colateralilor privilegiați, deoarece influențează inevitabil cotele succesore legale ale soțului și ale ascendenților privilegiați. Este, în opinia noastră, singura modalitate prin care se poate valorifica sistemul unitar de calcul introdus prin NCC.

În prima parte a prezentului studiu am arătat că vechea reglementare, în lipsa unui astfel de sistem unitar, a permis elaborarea diferitelor sisteme de calcul de către doctrină, fiecare cu imperfecțiuni, inevitabile, mai ales pentru ipoteza în care exista un soț supraviețuitor în concurs cu moștenitori din una dintre cele patru clase. Fără a pune în discuție echitabilitatea sistemului de calcul a rezervei introdus prin NCC, apreciem că acesta reușește cel puțin să asigure exigențele de claritate și precizie, indispensabile pentru o aplicare practică unitară.

3. Rezervă – reducere – raport – restituiri

Am ales să tratăm și problema restituirilor anormale ocazionate de reduceri și raport deoarece sunt mijloace specifice instituției rezervei succesore, asigurând finalitatea acesteia. Elementul temporal caracterizează inevitabil domeniul succesiunilor, iar NCC s-a conformat prin reglementarea datoriilor de valoare ca mecanism principal în evaluarea restituirilor subsecvente.

1. Reducerea liberalităților excesive

Reducerea ca sancțiune specifică încălcării rezervei succesore este expresia legală a caracterului de ordine publică al acesteia.⁶⁰ Pentru a putea analiza aplicarea concretă a acestui coercitiv al libertății testamentare, vom stabili în baza textelor legale modalitățile teoretice de realizare, precum și concretizarea acestora.

Astfel, sediul materiei pentru reducere îl constituie art. 1091–1099 din NCC, care trebuie coroborate cu cele specifice rezervei: art. 1086 –1090.

În materia căilor de realizare a reducăunii NCC nu aduce noutăți, ci doar consacră legislativ constatările doctrinei și jurisprudenței.

Principiul reducăunii în natură. Efecte

Art. 1097 alin. (2) dispune cu titlu de regulă generală: "Întregirea rezervei, ca urmare a reducăunii, se realizează în natură", fapt ce decurge din principiul conform căruia rezerva – parte din moștenire – este datorată în natură. Reducaunea va desființa donația sau va lipsi de eficacitate legatul doar în limita întregirii rezervei.⁶¹

O remarcă a unui autor francez ni se pare deosebit de relevantă pentru evoluția legislativă a relației rezervă – reducăune: "rezerva, deși este definită în natură, nu este garantată decât în echivalent"⁶². În dreptul francez, reducăunea în echivalent a fost instituită ca regulă generală prin Legea din 23 iunie 2006, cea în natură fiind doar excepția, art. 924 C. C. Fr. dispunând: "Dacă liberalitatea excede cotitatea disponibilă, gratificatul, succesibil sau non succesibil, trebuie să indemnizeze moștenitorii rezervatari până la concurența porțiunii excesive a liberalității".

Mai recent, s-a arătat că scopul rezervei este acela de a garanta o valoare.⁶³ Însăși posibilitatea de a exprima rezerva în termeni monetari ridică un semn de întrebare asupra utilității caracterului acesteia de a fi parte din moștenire și dacă asigurarea rezervei ca datorie de valoare asupra moștenirii nu ar fi o soluție suficientă.

Regula reducăunii în natură din dreptul nostru este imperativă doar atunci când rezervatarii doresc neapărat a se prevala de ea, precum și atunci când gratificatul nu dorește sau nu poate realiza o compensare în echivalent. Nici rezervatarul, nici beneficiarul nu pot fi obligați la a primi/a face o restituire în echivalent, însă nimic nu îi împiedică să ajungă la un acord în acest sens. Regimul francez este unul mai flexibil din această perspectivă, acordând gratificatului un drept de opțiune fie pentru reducăunea în natură, fie pentru cea în echivalent, drept care trebuie exercitat în termen de 3 luni de la data la care a fost somat de rezervatar (art. 924-1 C.C.F.). Mecanismul legislativ asigură respectarea voinței dispunătorului în cazul în care acesta a dorit ca un anumit bun să îi revină în întregime celui desemnat prin testament, fără ca ulterior să fie nevoit să asigure în natură rezerva.

Revenind la dispozițiile NCC, alin. (3), (4) și (5) ale art. 1097 stabilesc cazurile excepționale de reducăune prin echivalent, fără a mai distinge în funcție de natura bunurilor după cum o făcea Codul Civil de la 1864⁶⁴, a cărui ideologie se baza pe faptul că imobilele erau cele mai valoroase bunuri și de unde și tradiția principiului asigurării rezervei în natură.

Astfel, o primă excepție (art. 1097 alin. (3) NCC) de la restituirea în natură a părții de rezervă lezate prin liberalități este situația în care *înainte de deschiderea moștenirii, donatarul a înstrăinat bunul ori a constituit asupra sa drepturi reale, precum și atunci când bunul a pierit dintr-o cauză imputabilă donatarului (1)*. Restituirea prin echivalent în acest caz asigură dezideratul de stabilitate a circuitului civil: donatarul se va putea elibera de obligația de restituire prin plata unei sume de bani echivalente valorii bunului atunci când a realizat acte de dispoziție cu privire la acesta, precum și atunci când pierirea bunului îi este imputabilă. Acest caz de reducere prin echivalent ilustrează foarte bine caracterul anormal al restituirilor ocazionate de reducere, caracter evident mai ales în cazul donațiilor. Întrucât acestea produc efecte încă de la data actului de liberalitate, din timpul vieții dispunătorului, la deschiderea succesiunii, bunurile obiect al donației sunt deja ieșite din patrimoniul lăsat de defunct, astfel că reducerea pe cale de excepție nu mai poate fi invocată.

Faptul că acțiunea în reducere se va realiza în modalitatea sus-menționată nu face decât să demonstreze că la momentul donației, părțile contractului nu au prefigurat obligația de restituire ce va incumba donatarului, mai ales că până la momentul decesului donatorului patrimoniul său ar putea spori semnificativ, astfel că donația făcută la un moment dat în timpul vieții nu va mai atenta la integritatea rezervei. Din această perspectivă, apreciem că trebuie analizat caracterul "anormal" al restituirilor ocazionate de reducere. Restituirile sunt anormale și datorită faptului că donațiile nu se desfășoară retroactiv de la data încheierii lor, ci doar de la data deschiderii moștenirii și numai în măsura necesară întregirii rezervei (art. 1097 alin. (1) NCC). Donatarul dobândește dreptul de proprietate încă de la data încheierii contractului, în timp ce rezerva este asigurată prin lege doar de la data deschiderii moștenirii. Aceste coordonate temporale diferite fac ca regimul restituirii impus gratificatului să nu se situeze printre expectativele sale în plan juridic, cu atât mai mult cu cât momentul la care va fi afectat de reducere se poate situa într-un viitor destul de îndepărtat.

Cazul prevăzut de alin. (4) este mai degrabă aplicarea unei reguli de imputare a unei donații scutite de raport: "*când donația supusă reducerii a fost făcută unui moștenitor rezervatar care nu este obligat la raportul donației, acesta va putea păstra în contul rezervei sale partea care depășește cota disponibilă*". Apreciem că acesta nu este un caz de reducere propriu-zis deoarece chiar fiind depășită cota disponibilă, avem alternativa imputării excedentului pe partea rezervată, astfel că beneficiarul donației va avea o rezervă ce urmează a fi completată prin luare mai puțin din celelalte bunuri.

Alin. (5) revine la reducțiunea propriu-zisă prin echivalent: *"dacă donatarul este un succesibil obligat la raport, iar partea supusă reducțiunii reprezintă mai puțin de jumătate din valoarea unuui donat, donatarul rezervatar poate păstra bunul, iar reducțiunea necesară întregirii rezervei celorlalți moștenitori rezervatari se va face prin luare mai puțin sau prin echivalent bănesc."* Acest caz de reducțiune oferă o alternativă donatarului rezervatar obligat la raport: fie alege să se desființeze donația în măsura necesară întregirii rezervei în natură, fie poate (s. ns) să păstreze bunul, donația rămânând în ființă, și să asigure întregirea rezervei celorlalți fie prin echivalent bănesc, fie prin luare mai puțin.

Alin. (6) al art. 1097 revine la modalitatea reducțiunii în natură și prevede cu titlu de noutate că: *"În cazul întregirii rezervei în natură, gratificatul păstrează fructele părții din bun care depășește cotitatea disponibilă, percepute până la data la care cei îndreptățiți au cerut reducțiunea"*. Codul civil de la 1864 prevedea un alt moment de la care donatarul trebuia să restituie fructele percepute (art. 854): "Donatarul va restitui fructele porțiunii ce trece peste partea disponibilă, din momentul mortii donatorului.⁶⁵" (s. ns.). Schimbarea legislativă a venit pe baza propunerilor avansate în doctrină⁶⁶ conform cărora donatarul este ținut la restituirea fructelor doar de la data la care a devenit de rea-credință, adică de la momentul cererii de reducțiune, deoarece până la avansarea acesteia el nici măcar nu putea să știe dacă donația de care a beneficiat este reductibilă. Pe bună dreptate regimul restituirii fructelor prevăzut de codul de la 1864 a fost criticat ca injust deoarece donatarul era obligat practic să capitalizeze fructele și să nu le consume o perioadă de timp de teama unei acțiuni în reducțiune.⁶⁷ Deși textul de lege din NCC, la fel ca cel din Codul Civil Francez, face referire doar la reducțiunea în natură, s-a precizat⁶⁸ că obligația de restituire a fructelor trebuie interpretată astfel: pe de-o parte ea incumbă legatarului care a perceput fructele bunului transmis prin legat sau care a beneficiat de o ocupare exclusivă asupra acestui bun, iar pe de altă parte, și gratificatului care beneficiază de o reducțiune în valoare, când va trebui să restituie, în echivalent, fructele părții reductibile, sub forma unei indemnizații.

Modalitatea de calcul. Esența: reunire fictivă și imputare

În vederea determinării limitelor impuse de rezervă cu consecința stabilirii restituirilor subsecvente, trebuie avut în vedere un factor de referință: masa succesorală.⁶⁹ Acest pas este primordial, fiind punctul de debut al tuturor operațiunilor în legătură cu succesiunea, ce urmează a fi desfășurate: masa succesorală este *"patrimoniul pe care de cujus l-ar fi lăsat dacă nu ar fi făcut donații, adică un patrimoniu reconstituit fictiv"*⁷⁰.

Art. 1091 prevede la alin. (1) aceeași modalitate de calcul ca cea din art. 849 din Codul Civil de la 1864: "Valoarea masei succesorală, în funcție de care se determină rezerva succesorală și coticata disponibilă, se stabilește astfel: a) determinarea activului brut al moștenirii, prin însumarea valorii bunurilor existente în patrimoniul succesoral la data deschiderii moștenirii; b) determinarea activului net al moștenirii, prin scăderea pasivului succesoral din activul brut; c) **reunirea fictivă**, doar pentru calcul, la activul net, a donațiilor făcute de cel care lasă moștenirea". NCC modifică ordinea operațiilor de calcul prin aceea că adoptă propunerea doctrinei⁷¹ de a scădea mai întâi pasivul, iar apoi să se procedeze la reunirea fictivă a donațiilor, nefiind echitabil ca donatarul să suporte pasivul succesoral.

Această reconstituire ideală a patrimoniului defunctului este una fictivă, doar în scop contabil, valoarea donațiilor adăugându-se "doar pentru calcul". Menționăm cu această ocazie faptul că în dreptul nostru sunt supuse reunirii fictive **toate (!)** liberalitățile făcute de defunct în timpul vieții, chiar dacă la momentul lor nici măcar nu avea potențiali moștenitori cu privire la care să își pună problema respectării rezervei. Art. 1088 introduce sistemul de determinare a rezervei ca fracție de 1/2 din cota legală, după modelul art. 2303 din Codul Civil German⁷². Ceea ce NCC nu a preluat este sistemul de reunire fictivă a donațiilor prevăzut de art. 2325 alin. (3) din același cod⁷³: reunirea fictivă a donațiilor se face la valoarea acestora din anul imediat anterior decesului, iar cu cât ne îndepărtăm de data deschiderii moștenirii, donația se va reuni la valoarea sa redusă cu o cotă de 1/10 pentru fiecare an anterior celui deschiderii moștenirii. Drept urmare, donațiile făcute cu mai mult de 10 ani înainte de decesul dispunătorului nu vor mai fi supuse reunirii fictive, și drept urmare nici reducăunii. Această modalitate de calcul relevă importanța sporită acordată libertății de a dispune cu titlu gratuit de propriile bunuri în sistemul de drept german.

Imputarea liberalităților pe această coticată abstractă reprezintă cheia reducăunii.⁷⁴

În această accepțiune, rezerva, privită tot mai mult ca o creanță împotriva succesiunii, nu reprezintă decât un coeficient al reducăunii în echivalent. Rezerva-creanță trebuie corelată cu principiul valorismului, promovat legislativ atât în dreptul francez, cât și în dreptul român (nu cu aceeași fermitate însă) în ceea ce privește evaluarea donațiilor. Alin. (2) al art. 1091 este revelator în acest sens, constituind **modalitatea concretă** de realizare a reunirii fictive: "se ia în considerare valoarea la data deschiderii moștenirii a bunurilor donate, ținându-se însă cont de starea lor în momentul donației, din care se scade valoarea sarcinilor asumate prin contractele de donației". Obligația de restituire se concretizează astfel într-o

veritabilă datorie de valoare, stabilită la valoarea cea mai mare pe care o poate avea în cazul în care încălcarea rezervei este totală. În cazul în care liberalitatea este o donație cu sarcini, se va lua în considerare pentru calcul doar emolumentul net al gratificatului, adică valoarea rămasă după scăderea valorii sarcinilor impuse de donator.⁷⁵ În situația în care beneficiarul sarcinii este un terț, gratificat astfel în mod indirect, vor fi luate în calcul atât donația directă, cât și cea indirectă.⁷⁶

Mai departe, textul prevede: "dacă bunurile au fost înstrăinate de donatar, se ține seama de valoarea lor la data înstrăinării". Observăm că în materie de reunire fictivă a bunului înstrăinat, NCC stabilește un singur moment ca reper pentru stabilirea valorii ce urmează a fi adăugată fictiv la masa de calcul, spre deosebire de art. 1641 aferent regimului general al restituirii prestațiilor, care dispune: "în cazul pieririi totale sau înstrăinării bunului supus restituirii, debitorul obligației de restituire este ținut să plătească valoarea bunului, considerată *fie la momentul primirii sale, fie la acela al pierderii ori înstrăinării, în funcție de cea mai mică dintre aceste valori*", în cazul în care este de bună-credință (n. ns.). În cazul debitorului de rea-credință sau obligația de restituire îi este imputabilă, aceasta se va face în funcție de valoarea cea mai mare (art. 1641, teza a II-a).

În materie de reunire fictivă nu se poate pune problema bunei sau relei-credințe, așa că stabilirea reperului unic al datei înstrăinării bunului donat este justificată. Sub imperiul Codului civil de la 1864, conform art. 849 și 855⁷⁷ evaluarea bunurilor înstrăinate de către donatar anterior deschiderii moștenirii se făcea conform valorii acestora de la data deschiderii moștenirii, fără a se ține cont nici de valoarea de piață a bunului la data înstrăinării, nici de prețul încasat efectiv de către donatar, fapt ce putea genera o situație chiar păgubitoare pentru donatar, mai ales când obiectul donației l-a constituit un bun suspus unor fluctuații valorice pronunțate (imobile, părți sociale sau acțiuni deținute la societăți comerciale).⁷⁸ Din această perspectivă, dispozițiile NCC se dovedesc a fi nu doar utile, ci și necesare.

În continuare, art. 1091 alin. (2) prevede: "dacă bunurile donate au fost înlocuite cu altele, se ține cont de valoarea, la data deschiderii moștenirii, a bunurilor intrate în patrimoniu și de starea lor la momentul dobândirii". La o primă abordare, acest text merge pe raționamentul de evaluare criticat anterior, acela de a stabili în mod inechitabil și inflexibil valoarea bunului la momentul deschiderii moștenirii. Coercitivul acestui text vine în fraza următoare, care denotă faptul că s-a avut în vedere o posibilă devalorizare a bunului care l-a înlocuit pe cel donat: "Totuși, dacă devalorizarea bunurilor intrate în patrimoniu era inevitabilă la data dobândirii, în virtutea naturii lor, înlocuirea bunurilor nu este luată în considerare", textul instituind aparent o scutire de la reunirea fictivă⁷⁹. Critica ce

poate fi adusă acestui text este aceea că se menționează doar situația în care valoarea bunului înlocuit s-a depreciat, nu și cea în care la momentul deschiderii succesiunii această valoare a crescut considerabil, situație care într-adevăr poate fi păgubitoare pentru donatar.

În ceea ce privește pierirea fortuită a bunului donat sau a celui care l-a înlocuit, NCC prevede că indiferent de data pieririi, donația nu se va supune reunirii fictive. Deși nu se menționează nimic cu privire la o eventuală indemnizație primită de donatar, apreciem că devin aplicabile normele generale în materie de restituire prevăzute în art. 1642 NCC: "Dacă bunul supus restituirii a pierit fortuit, debitorul obligației de restituire este liberat de această obligație, însă el trebuie să cedeze creditorului, după caz, fie indemnizația încasată pentru această pierire, fie atunci când nu a încasat-o încă, dreptul de a primi această indemnizație". Principiul luării în considerare a valorii indemnizației era promovat în doctrină sub imperiul vechiului cod, fiind justificat prin mecanismul subrogației reale cu titlu universal.⁸⁰

În sfârșit, atunci când obiectul donației îl constituie o sumă de bani, NCC introduce cu titlu de noutate legislativă soluția indexării, propusă anterior de doctrină în locul nominalismului monetar. Astfel, donația nu mai este luată în considerare la valoarea sa nominală, ci: "sumele de bani sunt supuse indexării în raport cu indicele inflației, corespunzător perioadei cuprinse între data intrării lor în patrimoniul donatarului și data deschiderii moștenirii."

Alin. (4) al art. 1091 reprezintă o variantă care suplinește lacunele⁸¹ fostului art. 845 din Codul Civil de la 1864 în ceea ce privește prezumția de donație a unor înstrăinări cu aparență de titlu oneros. Astfel, NCC recunoaște dreptul de a se prevala de această prezumție tuturor rezervatarilor (descendenți, ascendenți privilegiați și soț supraviețuitor) care nu au consimțit la înstrăinarea cu titlu oneros cu rezerva uzufructului, uzului, abitației, întreținerii pe viață sau rentei viagere. Această normă constituie o modalitate de probă a unei donații deghizate, facilitând probațiunea acestora în favoarea moștenitorilor rezervatari. Dacă prezumția operează, valoarea donației deghizate va fi reunită fictiv la masa succesorală. Cei care și-au dat consimțământul renunță practic anticipat la dreptul de a cere reducțiunea acelei liberalități, fapt ce constituie o excepție legală implicită de la interdicția pactelor asupra unei succesiuni nedeschise.

Alin. (3) al art. 1091 enumeră acele donații care nu vor fi luate în considerare la stabilirea masei succesoriale, categorie reluată ulterior în art. 1150 alin. (1) lit. c) privind excepțiile de la obligația de raport. Nu vor fi supuse raportului și nici reducțiunii, deoarece nu se va ține seama în stabilirea rezervei de: "darurile obișnuite, donațiile remuneratorii și, în măsura în care nu sunt excesive, nici de

sumele cheltuite pentru întreținerea sau, dacă este cazul, pentru formarea profesională a descendenților, a părinților sau a soțului și nici de cheltuielile de nuntă".

Odată luate în considerare (imputate) toate liberalitățile făcute de defunct în timpul vieții, se obține masa succesorală în funcție de care urmează a se stabili partea rezervată, respectiv coticitatea disponibilă (art. 1091 alin. (5) NCC).

Având în vedere dispozițiile art. 1088, rezerva succesorală va fi întotdeauna de jumătate (1/2) din cota de moștenire legală, de unde deducem că și coticitatea disponibilă va fi întotdeauna de jumătate din masa succesorală⁸², atunci când există moștenitori rezervatari acceptanți, bineînțeles. Doar în măsura în care se va încălca coticitatea disponibilă se pune problema reducăunii în modurile sus-arătate, fapt ce va putea fi stabilit doar după reunirea fictivă și imputarea donațiilor.

În ceea ce privește ordinea reducăunii prevăzută în art. 1096, NCC păstrează dispozițiile existente și în Codul Civil de la 1864, însă prin alin. (5) consacră legislativ un aspect criticat în doctrină⁸³: "dacă beneficiarul donației care ar trebui redusă este insolubil, se va proceda la reducăunea donației anterioare". Astfel donatarul anterior va suporta insolvabilitatea donatarului subsecvent în favoarea reîntregirii rezervei succesorale. Încă o dată, vorbim despre un caz de restituire anormală în materie de moștenire.

II. Raportul donațiilor

Art. 1146 definește noțiunea de raport al donațiilor: "obligația pe care o au între ei soțul supraviețuitor și descendenții defunctului care vin *efectiv și împreună (s. ns.)* la moștenirea legală de a readuce la moștenire bunurile care le-au fost donate fără scutire de raport de către cel care lasă moștenirea." Alin. (2) întărește condiția că moștenitorii obligați la raport să moștenească efectiv și împreună, dispunând că obligația de raport subzistă doar în cazul în care la momentul donației gratificatul ar fi avut vocație concretă de a succede, sub rezerva unei stipulații contrare din partea dispunătorului.

NCC modifică normele privind raportul, existente în Codul Civil de la 1864, care prevedea obligația de raport indiferent de vocația concretă de a moșteni (art. 753) la data donației. În ambianța vechii reglementări, întrunirea calităților de donatar și moștenitor se apreciau la data deschiderii succesiunii, și nu la data donației.⁸⁴ În cazul în care un bunic face o donație nepotului său la un moment la care și tatăl donatarului se afla în viață, nepotul neavând vocație concretă de a-l moșteni pe bunic la acest moment. Dacă însă, tatăl donatarului precedează bunicului, nepotul va avea obligație de raport la succesiunea acestuia din urmă,

când moștenește prin reprezentare. Deși vocația sa succesorală concretă a luat naștere ulterior contractului de donație, el va fi obligat la raport, cu toate că la momentul la care a fost gratificat donatorul nu putea urmări să îi facă doar un avans din moștenire. Mai mult, s-a arătat că obligarea la raport a donatarului care nu avea vocație concretă la data donației ar constitui o penalizare a acestuia datorată elementului aleatoriu intervenit în cronologia deceselor.⁸⁵ Din aceste considerente, modificările introduse prin NCC sunt binevenite.

De asemenea, apreciem ca oportună posibilitatea ca prin stipulație expresă a donatorului, renunțătorul să poată fi obligat la raportul donației, prevăzută în art. 1147 alin. (2). Principiul rămâne același stabilit și prin fostul articol 752, renunțătorul putând păstra liberalitatea primită în limitele cotitășii disponibile, nemaifiind vorba de restabilirea egalitășii între moștenitori, ci eventual de reduștiune. Astfel se exclude posibilitatea ca donatarul, prin renunșarea la moștenire, să păstreze donația în limitele cotitășii disponibile, dobândind o valoare superioară cotei sale de moștenire legală. Obligația de raport a renunșătorului nu este totală, ci este limitată la "valoarea bunului donat care depășește partea din bunurile defunctului la care ar fi avut dreptul ca moștenitor legal." Renunșătorul obligat la raport prin stipulare expresă în contractul de donație va fi avut în vedere la stabilirea rezervei după cum dispune art. 1091 alin. (5).⁸⁶

Principiul raportului în echivalent

Consacrarea legală a principiului raportului în echivalent marchează o detașare netă de la concepția Codului Civil de la 1864 atașată solușiei restituirilor în natură, și în mod subsidiar în echivalent.⁸⁷

Preferinșa legală pentru raportul în echivalent este cu atât mai evidentă cu cât art. 1151 sancționează cu considerarea ca nescrisă orice dispoziție care impune donatarului raportul în natură. Solușia este logică, deoarece prin impunerea unei astfel de forme de raport nu s-ar mai putea valorifica însăși scopul gratificării unui succesibil cu o donație raportabilă: aceea de a-i acorda preferinșă la preluarea obiectului la partaj. Normele privind raportul donașiilor erau supletive și sub imperiul codului civil român abrogat, însă în lipsa unei stipulașii exprese din partea donatorului, raportul se facea, ca regulă, în natură. NCC ridică raportul în echivalent la rang de principiu, învestindu-l cu o forșă juridică superioară prin faptul că efectuarea acestuia în natură nu poate fi impusă donatarului⁸⁸. Aceasta *poate (s. ns.)* totuși să readucă bunul în materialitatea sa la masa de împărșit atunci când la data cererii de raport este încă proprietarul bunului și nu l-a grevat cu o sarcină reală și nici nu l-a dat în locașiune pentru o perioadă mai mare de 3 ani (art. 1151 alin. (2) NCC). Așadar,

raportul în natură nu îi poate fi impus, ci doar ales de către donatar. Acestea sunt singurele prevederi din materia raportului în natură, fapt ce denotă o schimbare de optică, "un echilibru în valoare al partajului putând să fie la fel de satisfăcător pentru comoștenitori ca o riguroasă egalitate în natură."⁸⁹

Efectuarea raportului, în concret

Alin. (3) al art. 1151 enumeră cele trei modalități de realizare a raportului în echivalent: prin preluare, prin imputație sau în bani (raportul propriu-zis în valoare), textul redând fidel explicațiile în materie ale prof. Fr. Deak⁹⁰. Sub imperiul Codului civil de la 1864 s-a arătat că raportul prin echivalent tipic este cel prin luare mai puțin (preluare sau imputație), cel prin echivalent valoric efectiv având o importanță marginală⁹¹, cu atât mai mult cu cât pentru imobile regula (deși supletivă) era cea a raportului în natură. Apreciem că în ambianța textelor NCC perspectiva este diferită, nemaexistând diferențierea între bunuri mobile și imobile. Raportul prin preluare nu va fi posibil atunci când în masa succesorală nu se găsesc bunuri de aceeași natură și calitate, după cum nici raportul prin imputare nu va fi posibil (cel puțin nu complet) în cazul în care valoarea bunului donat depășește cota succesorală a gratificatului. În acest din urmă caz, raportul în bani este singura posibilitate pentru restabilirea egalității între comoștenitori. De aceea, considerăm că aplicabilitatea practică a raportului în bani va spori semnificativ.

Această modalitate de raport reprezintă, în opinia noastră, cea mai energică expresie a existenței datoriilor de valoare în plan succesoral. "Datoria de valoare, în sens strict, vizează acele situații juridice în care valoarea este anterioară expresiei sale monetare."⁹² Preexistența valorii în cazul obligației de raport este declanșată prin însăși actul de liberalitate ca avans asupra părții succesorale. Obligația de restituire specifică raportului concretizează însăși voința prezumată a dispunătorului: aceea de a păstra egalitatea între moștenitorii săi. Din moment ce echilibrul a fost afectat cu mult înainte de a se pune problema acestuia, existența elementului temporar⁹³ între momentul nașterii obligației de raport – încă din momentul donației (art. 1146 alin. (2) – și cel al executării acesteia – în cadrul partajului (art. 1152)⁹⁴ – mecanismul specific datoriilor de valoare este indispensabil. Acest fapt este dovedit de art. 1153 privind evaluarea bunului în cazul raportului prin echivalent.

Valoarea va dobândi expresie monetară concretă variabilă, în funcție de momentul în care intervine evaluarea ei⁹⁵: valoarea bunului donat la momentul judecătii (art. 1153 alin. (1) NCC), la data înstrăinării (art. 1153 alin. (2) NCC), valoarea, la data raportului, a bunului intrat în patrimoniu (art. 1153 alin. (2) NCC).⁹⁶

S-a arătat că⁹⁷, atunci când raportul donațiilor se face prin echivalent valoric efectiv (în bani), raportul donațiilor se poate prelungi printr-un raport al datoriiilor, donatarul-coindivizar ținut la raport prin obligarea sa la plata în bani a echivalentului bunului primit de el de la donator devenind practic debitor al succesiunii de la data deschiderii acesteia, fiind ținut în această calitate la raportul datoriei menționate față de ceilalți coindivizari. Caracterul anormal al restituirii ocazionate de raport este relevat în acest caz de faptul că obligația de restituire va viza indiviziunea succesorală, și va profita concomitent celor întrepățiți să îl ceară. Donatarul este debitor al "restituirii bunului către coproprietari"⁹⁸, calitate care apreciem că nu este incompatibilă⁹⁹ cu cea de coproprietar deoarece raportul nu este datorat ca urmare a acestei calități, ci ca urmare a gratificării donatarului care a produs "dezechilibrarea" indiviziunii, drept urmare obligația de restituire reprezintă modalitatea de echivalare concretă.

Art. 1154 reia dispozițiile valoriste din materie de accesiune imobiliară artificială (art. 581-585 NCC), instituind în alin. (3) un veritabil drept de retenție asupra bunului, drept limitat doar prin compensarea creanței donatarului împotriva succesiunii cu despăgubirile eventuale pe care le datorează.

III. Restituirile anormale ocazionate de raport și reducere => reîntregirea rezervei succesoriale și asigurarea egalității la partaj

Liberalitățile consimțite de către *de cuius* sunt, după cum am văzut pe parcursul acestui studiu, supuse celor două cauze principale de restituire: reducerea și raportul. Textele introduse prin dispozițiile NCC în materie, deși pe alocuri nu fac decât să transpună legislativ constatările și propunerile doctrinare, asigură terenul propice pentru manifestarea datoriiilor de valoare. În materie de reducere, Noul Cod rămâne ancorat în tradiția efectuării acesteia în natură, soluția fiind una precaută și inspirată atât timp cât și rezerva, privită ca *pars hereditatis*, trebuie asigurată în aceeași manieră. Caracterul supletiv al dispozițiilor privind domeniul raportului donațiilor (regulile reducerii fiind imperative) a permis legiuitorului român o apropiere de principiul valorismului și de regimul restituirilor după modelul francez, care acordă o mai mare importanță legislativă situațiilor de detaliu (de exemplu, raportul unei sume de bani care a servit la achiziționarea unui bun). Ideea de valoare în materie succesorală se manifestă în concret datorită intervalului temporal dintre momentul actului de liberalitate și cel al partajului, când se va realiza reducerea efectivă în scopul întregirii rezervei, respectiv raportul, în scopul restabilirii egalității între moștenitori. Dacă pentru un succesibil obligat la raport, iminența unei restituiri este cel puțin previzibilă, în ceea ce îl privește pe beneficiarul unei donații făcute de dispunător în timpul vieții (beneficiarul fiind terț în raport cu succesiunea deschisă ulterior) restituirea ocazionată

de o eventuală reducere nu poate să apară decât ca una anormală. Mai mult caracterul anormal al restituirilor în domeniul succesoral este dat de imperativul irevocabilității donațiilor consimțite de donatar în timpul vieții.

Finalitatea mecanismului datoriilor de valoare în ceea ce privește reducerea și raportul este aceea de a stabili un just echilibru **față de și între** cei îndreptățiți să se prevaleze de acestea: partea rezervată prin lege este reîntregită, iar la momentul partajului, este asigurată egalitatea determinată de cotele legale și egalitatea prezumată a sentimentelor de afecțiune ale defunctului față de toți cei obligați la raport.

VIII. Concluzii

Am început prezentarea instituției rezervei succesorală prin ideea ca aceasta ar fi un compromis juridic între devoluțiunea legală și cea testamentară. O succesiune este un element intim legat de viață privată individuală, orice ingerință legislativă în acest domeniu trebuind să se limiteze la strictul necesar asigurării unor imperative de ordine publică sau de suplinire a lacunelor voinței testamentare. Deși există o tendință de negare a menținerii rezervei succesorală în scopul asigurării unei libertăți absolute de a dispune de propriile bunuri, considerăm că necesitatea acesteia persistă și în dreptul contemporan, nu doar ca apanaj al tradiției, ci și prin fundamentele sale, mai ales prin acela al afecțiunii prezumate și cel al existenței unei necesități patrimoniale din partea beneficiarului rezervei.

Odată stabilită utilitatea instituției, am analizat și modalitățile specifice prin care aceasta poate fi valorificată, raport și reducere, cu consecința restituirilor anormale subsecvente și a datoriilor de valoare pe care le generează. Principiul valorismului consacrat în forma restituirilor în echivalent prevalează nu de puține ori în raport cu asigurarea rezervei în natură, fapt ce ridică un semn de întrebare cu privire la caracterul de parte "efectivă" din moștenire al rezervei. Până la urmă necesitatea rezervei privește existența acesteia, nu neapărat forma în care va fi asigurată.

Rezerva succesorală își pierde din caracterul controversat în ambianța textelor NCC, beneficiul fiind cel al introducerii unui sistem unitar, coerent și previzibil. Rezerva marchează acum un raport de egalitate între voința prezumată și cea exprimată a dispunătorului, rămânând de văzut în practică dacă pe viitor se va impune o reevaluare.

* Masterand, Facultatea de Drept UBB Cluj-Napoca ; varjan.iuliana@gmail.com.

- ¹ M. Grimaldi – *Droit civil. Successions.*, 6e édition, ed. Litec, Paris, 2001, p. 36-37.
- ² D. Chirică – *Drept civil. Succesuni și testamente.*, ed. Rosetti, București, 2003, p. 304 *apud* H. Capitant, F. Terré, Y. Lequette – *Les grands arrêts de la jurisprudence civile*, p. 617.
- ³ Art. 841-843 Cod. civ. 1864.
- ⁴ Fr. Deak – *Stabilirea drepturilor succesoriale ale ascendenților privilegiați și colateralilor privilegiați în concurs cu soțul supraviețuitor (II)* în R.R.D. nr. 4/1989, p. 30.
- ⁵ M. Eliescu – *Curs de succesiuni*, ed. îngrijită de Cristiana Mihaela Căciunescu, cu schiță bibliografică despre autor de Doru Cosma, ed. Humanitas, București, 1997, p. 134.
- ⁶ V. Hanga, M. D. Bob – *Curs de drept privat roman*. Ediția a III-a revizuită și adăugită, Ed. Universul juridic, București, 2009, p. 223.
- ⁷ Art. 650: "Succesiunea se deferă sau prin lege, sau după voința omului, prin testament."
- ⁸ M. Grimaldi – *op. cit.*, p. 37.
- ⁹ Ca efect, nu neapărat ca întindere.
- ¹⁰ B. Ionesco – *Anomalies juridiques. La réserve des frères et soeurs. Les droits successoraux des conjoints*, Ed. Luceafărul, București, 1920, p. 8.
- ¹¹ M.D. Bob – *Propter veteris iuris imitationem*: nou și vechi în materie succesorală în noul cod civil (II) în SUBB nr. 4/2011, <http://studia.law.ubbcluj.ro/articol.php?articollid=476>.
- ¹² Exemplu: reunirea fictivă a liberalităților făcute de defunct începând cu ultimii 3 ani anteriori decesului atunci când creditorii obligației alimentare sunt descendenții sau soțul supraviețuitor. (art. 687 C.C.Q); când activul succesiunii nu este suficient, se va putea realiza reducțiunea liberalităților excesive (art. 689 C.C.Q).
- ¹³ Introdus în 1989 în Québec.
- ¹⁴ În dreptul francez și în dreptul român.
- ¹⁵ F. Terré, Y. Lequette – *op. cit.*, p. 498.
- ¹⁶ D. Chirică – *op. cit.*, p. 305.
- ¹⁷ Fr. Deak – *Tratat de drept succesoral*, ediția a II-a actualizată și completată, Ed. Universul juridic, București, 2002, p. 306; D. Chirică – *op.cit.*, p. 306.
- ¹⁸ M. D. Bob – *Probleme de moșteniri în vechiul și noul Cod civil.*, Ed. Universul juridic, București, 2012, p. 86.
- ¹⁹ F. C. Roșioru – *Datoriile de valoare*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2011, rezumat disponibil la adresa http://doctorat.ubbcluj.ro/sustinerea_publica/rezumat/2011/drept/rosioru_felicia_catalina_ro.pdf.
- ²⁰ Cass. civ. 18 févr. 1818.
- ²¹ După cum prevăd art. 913 Cod Civil francez, respectiv art. 841 din Codul Civil român.
- ²² D. Chirică – *op. cit.*, p. 311; Fr. Deak – *op. cit.*, p. 310; R. Popescu – *Dreptul de moștenire. Limitele dreptului de a dispune prin acte juridice de bunurile moștenirii*, Ed. Universul juridic, București, 2004, p. 124-126.
- ²³ Fr. Deak – *op. cit.*, p. 313.
- ²⁴ Astfel cum a fost modificat prin legea 134/1947.
- ²⁵ M. Eliescu – *op. cit.*, p. 150-151.
- ²⁶ I. Popa – *Rezerva succesorală*, în RRDP nr. 5/2008, p. 116.
- ²⁷ Fr. Deak – *Stabilirea*, p. 34.
- ²⁸ Art. 1088 NCC: "Rezerva succesorală a fiecărui moștenitor rezervatar este de jumătate din cota succesorală care, în absența liberalităților sau dezmoștenirilor, i s-ar fi convenit ca moștenitor legal."

- ²⁹ Art. 2 L. 319/1944: "Liberalitățile facute de soțul predecedat nu vor putea trece de jumătate din drepturile prevăzute la art. 1 în favoarea soțului supraviețuitor."
- ³⁰ *De lege ferenda*, s-a preconizat mărirea cotelor legale ale soțului supraviețuitor față de cele prevăzute de Legea 319/1944, tendință prezentă în dreptul comparat. (Fr. Deak – *Tratat*, p. 117-118, nota 1).
- ³¹ M. D. Bob – *Propter veteris*.
- ³² M. D. Bocșan – *Notă* la decizia civilă nr. 2097/2000 a Tribunalului Constanța, în P.R. nr. 1/2002, p. 156.
- ³³ F. Terré, Y. Lequette – *op. cit.*, p. 152-153.
- ³⁴ Art. 2 din Legea 319/1944: "Liberalitățile făcute de soțul predecedat nu vor putea trece peste jumătate din drepturile prevăzute la art. 1, în favoarea soțului supraviețuitor."
- ³⁵ R. Popescu – *op. cit.*, p. 141.
- ³⁶ *idem*, p. 150; Fr. Deak – *op. cit.*, p. 319; M. Eliescu – *op. cit.*, p. 154;
- ³⁷ D. Chirică – *op. cit.*, p. 308.
- ³⁸ *infra*, p. 23.
- ³⁹ M. Eliescu – *op. cit.*, p.154.
- ⁴⁰ D. Bere – *op. cit.*
- ⁴¹ M. D. Bocșan – *op. cit.*, p. 157.
- ⁴² C. A. Pitești, Secția civilă, pentru cauze privind conflicte de muncă și asigurări sociale și pentru cauze cu minori și de familie, decizi civilă nr. 1907/2009.
- ⁴³ E. C. Albulescu – *Discuții referitoare la cota succesorală a soțului supraviețuitor în unele situații speciale* în "Dreptul" nr. 3/2007 *apud* Fr. Deak. – *op. cit.*, p. 318.
- ⁴⁴ I. Popa – *Rezerva*, p. 121.
- ⁴⁵ Fr. Deak – *op. cit.*, p. 319.
- ⁴⁶ I. Popa – *op. cit.*, p. 122.
- ⁴⁷ D. Chirică – *op. cit.*, p. 318.
- ⁴⁸ *idem*.
- ⁴⁹ I. Popa – *idem*.
- ⁵⁰ Art. 1102 alin. (2) NCC: "Legatarul chemat la moștenire și ca moștenitor legal își va putea exercita opțiunea în oricare din aceste calități."
- ⁵¹ D. Chirică – *op. cit.*, p. 318.
- ⁵² Fr. Deak – *op. cit.*, p. 375-376.
- ⁵³ *supra*, p. 15, nota 40.
- ⁵⁴ M. D. Bob – *op. cit.*, p. 86.
- ⁵⁵ Ascendenții privilegiați au putut beneficia de rezervă la un moment anterior în calitatea lor de descendenți venind la succesiunea ascendenților ordinari.
- ⁵⁶ Art. 955 alin. (1) NCC.
- ⁵⁷ M. Grimaldi – *op. cit.*, p. 284.
- ⁵⁸ În "Notariatul Public" nr 5-6/1944, p. 76.
- ⁵⁹ E. Florian – *Dreptul familiei. cu referiri la Noul Cod Civil.*, București, C.H. Beck, 2010, p. 229.
- ⁶⁰ D. Chirică – *op. cit.*, p. 344.
- ⁶¹ M. M. Oprescu – *Contractul de donație*, Ed. Hamangiu, București, 2010, p. 360.
- ⁶² B. Vareille – *Réflexions sur l'imputation en droit des successions* în RTD Civ. nr. 1/2009, p. 5.
- ⁶³ M. Grimaldi – *op. cit.*, p. 336.
- ⁶⁴ Art. 770: "Când un succesibil primește, cu dispensă de raport, un dar care excede porțiunea disponibilă, raportul excedentului se face în natură, dacă întoarcerea excedentului este posibilă."

În caz contrar, dacă excedentul trece peste jumătatea valorii imobilului, donatarul raporta imobilul în întregime lui și preleva asupra masei valoarea porțiunii disponibile; dacă această porțiune trece peste jumătatea valorii imobilului, donatarul poate ține imobilul în întregime lui, ia însă mai puțin din celelalte bunuri ale succesiunii, și recompensează pe coerezii săi, sau în bani, sau oricum altfel."

Art. 851: "Când donațiunea între vii, supusă la reducere, s-a făcut la unul din cei cu drept de moștenire, acesta va putea scădea partea cu care ar trebui să se reducă donațiunea, din partea ce i s-ar cuveni ca erede în bunurile nedisponibile, dacă aceste bunuri sunt de aceeași natură cu cele daruite."

⁶⁵ Art. 928 din Codul Civil Francez prevede un regim sensibil diferit în privința obligației de restituire a fructelor atunci când reducțiunea se face în natură, donatarul restituie fructele care exced cotitatea disponibilă începând cu ziua decesului donatorului, dacă cererea de reducere este făcută în acel an; în celelalte cazuri, din ziua cererii." Legislația franceză face referire doar la donatar (deoarece, de regulă, legatarul nu are posesia bunului înainte de decesul dispunătorului), spre deosebire de NCC care utilizează termenul de "gratificat" care înglobează atât calitatea de donatar, cât și cea de legatar. O speță în care se pune problema de a ști dacă o indemnizație de ocupație poate fi pusă în sarcina legatarului la cererea rezervatarilor, ca efect al unei reduceri parțiale a legatului purtând asupra imobilului în care legatarul locuia deja, a atras atenția Curții de Casație Franceze (Cass. Civ. 1er 5 mars 2008), care distinge între cele două modalități de reducere: în cazul celei în natură, este datorată o indemnizație de ocupație deoarece bunul se găsește în indiviziune între legatar și rezervatari; în cazul reducerii în echivalent, nu se datorează o astfel de indemnizație din moment ce nu există indiviziune între cei meționați, bunul intrând în proprietatea exclusivă a legatarului de la data deschiderii succesiunii. Distincția suportă însă o oarecare relativizare.

⁶⁶ Fr. Deak – *op. cit.*, p. 350.

⁶⁷ M. M. Oprescu – *op. cit.*, p. 363.

⁶⁸ M. Grimaldi – *Notă* la deciziile Cass. Civ. din 5 martie și 24 septembrie 2008 în RTD. Civ. oct.-dec. nr. 4/2008, p. 709-711. Autorul arată că în cazul gratificatului care va suporta o reducere în valoare, obligația de restituire a fructelor aferente porțiunii reducibile și cea de plată a dobânzilor aferente indemnizației de reducere sunt obligații succesive: legatarul nu mai datorează fructele din momentul în care indemnizația de reducere este exigibilă (de regulă, din momentul partajului, moment de la care încep să curgă dobânzile).

⁶⁹ Este noțiunea utilizată de NCC în art. 1091 alin. (1). Întrucât lit. c) privește reunirea fictivă a donațiilor, noțiunea de masă succesorală nu se va limita în accepțiunea NCC doar la bunurile lăsate de defunct, ci este echivalentul noțiunii de "masă de cacul" utilizată în doctrină, sub imperiul Codului civil de la 1864 (D. Chirică – *op. cit.*, p. 325)

⁷⁰ D. Chirică – *idem*.

⁷¹ D. Chirică – *ibidem*, p. 327.

⁷² În sistemul german, rezerva reprezintă doar un drept de creanță contra succesiunii.

⁷³ Art. 2325 alin. (3) BGB: "The gift is fully taken into account within the first year prior to the devolution of the inheritance, and is taken into account by one-tenth less within each further year prior to the devolution of the inheritance. If ten years have passed since the donated object was given, the gift is not taken into account. If the gift was made to the spouse, the period does not commence until the dissolution of the marriage." disponibil la http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#BGBengl_000P2303.

⁷⁴ B. Varelle – *op. cit.*, p. 4.

⁷⁵ R. Popescu – *op. cit.*, p. 237.

⁷⁶ *idem*.

- ⁷⁷ "Donatarul este obligat, dacă a alienat bunurile dăruite, să facă în urmă raportul excedentului peste partea disponibilă, după valoarea lucrurilor în timpul morții donentului."
- ⁷⁸ *ibidem*. Este cazul celebrei afaceri "La Benedictine" (Cass. civ., 30 iunie 1910).
- ⁷⁹ Pe de altă parte, ne punem întrebarea de a ști dacă, în lipsa unei dispoziții explicite, faptul că înlocuirea nu mai este luată în considerare echivalează cu o scutire de la reunirea fictivă, sau lasă doar loc reunirii fictive a unui bun identic sau similar celui donat evaluat la data deschiderii moștenirii conform stării bunului donat la momentul gratificării? Cea de-a doua variantă pare totuși a fi cea adecvată.
- ⁸⁰ D. Chirică – *op. cit.*, p. 337 *apud* M. Grimaldi – *Droit civil. Les successions, 3-e édition ed. Litec, Paris, 1995*, p. 677, nr. 731.
- ⁸¹ Pentru detalii, *idem*, p. 331.
- ⁸² M. D. Bob – *Propter veteris*.
- ⁸³ D. Chirică – *op. cit.*, p. 358.
- ⁸⁴ M. M. Oprescu – *op. cit.*, p. 317.
- ⁸⁵ *idem*.
- ⁸⁶ Art. 845 din Codul Civil Francez, prevede că în acest caz raportul se face prin echivalent.
- ⁸⁷ Art. 764 dispunea: "Raportul se face sau în natură, sau scăzându-se valoarea sa din partea celui obligat a face raport."
- ⁸⁸ În dreptul francez, raportul în natură poate fi impus prin contractul de donație. (art. 858 alin. (2) Cod Civil Francez).
- ⁸⁹ M. M. Oprescu – *op. cit.*, p. 385.
- ⁹⁰ Fr. Deak – *op. cit.*, p. 367.
- ⁹¹ D. Chirică – *op. cit.*, p. 503. Aceasta pare să fie și percepția legiuitorului francez, într-o anumită măsură: art. 858 dispune că raportul se face prin luare mai puțin, cu excepția cazului renunțatorului obligat la raport, care îl va realiza în valoare (în bani).
- ⁹² F. Roșioru – *Ipostaze ale datoriilor de valoare* în "Dreptul" nr. 6/2006, p. 115.
- ⁹³ F. Roșioru – *Datoriile de valoare, principiu reformator al obligațiilor pecuniare* în "Dreptul" nr. 4/2006, p. 158.
- ⁹⁴ NCC nu pune în discuție natura juridică și caracterul prescriptibil sau nu al raportului (al acțiunii în raport), ci consacră implicit soluția propusă de D. Alexandresco: "Acțiunea în raport ține atâta timp cât ține și acțiunea în împărțeală, care este imprescriptibilă. Raportul fiind, în adevăr, o operație a împărțelei, nu poate să se prescrie în mod separat." (*Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român*, Tomul III, partea a 2-a, Atelierele Grafice Socec, București, 1912, p. 536)
- ⁹⁵ *idem*, p. 157.
- ⁹⁶ Curtea de Casație Franceză a statuat cu privire la caracterul mobilier al obligației de raport în valoare, subliniind faptul ca este vorba despre o datorie de valoare (Cass. Civ. 1re 18 mai 2005 cu notă de M. Grimaldi în RTD. Civ. oct.-dec. nr. 4/2005, p. 813-816. De asemenea, principiul în dreptul francez este acela că datoriile de valoare sunt producătoare de dobânzi doar din momentul lichidării lor.
- ⁹⁷ D. Chirică – *op. cit.*, p. 511 *apud* M. Grimaldi – *op. cit.*, p. 813.
- ⁹⁸ Fr. Deak – *op. cit.*, p. 367.
- ⁹⁹ În sens contrar, D. Chirică – *op. cit.*, p. 507.